

ILERDA

DOSSIER
LA LLEIDA DE POSTGUERRA

segona època

HUMANITATS

Núm. XLIX . 1991

"FER LA NÒRIA". UNA HISTÒRIA ORAL DEL CARRER MAJOR A LA LLEIDA DE POSTGUERRA

Carles Feixa

EL CARRER MAJOR COM A SÍMBOL

(LLUÍS) *La diversió dels joves eren les passejades del Cap del Moro al Peu del Romeu... Lo cap del Moro ere a la punta de la plaça Sant Joan, ere una estàtua que aguantava un balcó. Lo peu del Romeu és a la capella de sant Jaume, a la cantonada entre cavallers i el carrer Major. Lo que ara passe a Ricard Vinyes... aleshores ere més exagerat, perquè hi havia vegades que per a travessar el carrer Major es necessitaven tres quarts d'hora. No es podie passar!. L'ambient a Lleida ere el carrer Major, i a l'estiu, Ferran. És que la gent vivie d'una altra manera. Avui tenen unes inquietuds. Allavons no. Aleshores era un privilegi que podia estudiar o fer una altra cosa... I llavors era la roda, anar a fer la nòria, anar donant toms. I per donar dos toms al carrer Major t'hi estaves dos hores...*

Aquest article pretén rastrejar les funcions socials i simbòliques del carrer Major a la Lleida de postguerra, a partir de l'anàlisi dels relats autobiogràfics recollits en el decurs d'una recerca recent sobre la història oral de la joventut durant el franquisme.¹ El passeig pel carrer Major –del cap del Moro al peu del Romeu– és una imatge central en totes les històries de vida de les generacions de postguerra. Com a eix vertebrador del lleure i la vida quotidiana, i com a element simbòlic evocador d'uns temps que ja han passat, "la nòria" esdevé un retrat privilegiat de la joventut i de la societat anterior a la dècada dels 70. Malgrat la seva aparent innocuïtat, es tracta d'un costum paradigmàtic, que pot revelar moltes co-

ses dels comportaments i valors vigents durant un període històric en el qual la gent "vivie d'una altra manera". Aquest retrat s'anirà configurant mitjançant un singular passeig per la memòria, matriu d'una proposta d'antropologia històrica, basada en fonts orals, que aborda una realitat sovint ignorada per la historiografia convencional, i difícil d'escatir a partir de les fonts escrites.²

(RAMIRO) *...Únicamente recordarte la niebla esta que tenemos hoy aquí, que en aquel tiempo había mucho más. Recuerdo una vez que pasamos 40 días sin ver el sol, de una niebla espesa. Y cuando salió por fin, toda la gente acudió a la Banqueta, al río, a ver el sol, a hacer fiesta. Por lo demás los de Lérida se conocían todos. Como todos iban a la Calle Mayor, todos los días, a pesar de aquella niebla espesa que había.*

(CLAUDIO) *Y entonces salíamos a pasear, porque los jóvenes son los jóvenes, y querían expansionarse fuera de las casas, que para eso estudiaban. Ir a la biblioteca, de la Caja de Pensiones, en la Plaza de la Sal. Y luego a la Calle Mayor, comiendo niebla, p'arriba i p'abajo, a ver si veíamos a los amigos, poderlos saludar, alguna chiquilla que estudiaba con nosotros. Es que entonces nos conocíamos todos, los que eramos forasteros, y los que eran de aquí de la casa. Se sabía cuando venía una persona nueva, sobre todo si era joven, se preguntaba de qué familia era, dónde estaba.*

La primera funció del record de "la nòria" en la memòria oral de la postguerra és una funció simbòlica. El passeig es converteix en l'estereotip

1. Aquest article és una versió reelaborada d'un dels capítols de la meua tesi doctoral: *Cultures juvenils, hegemonia i transició social. Una història oral de la joventut de Lleida (1936-1989)* (Estudi General de Lleida, abril de 1990). Els testimonis orals que apareixen, precedits per un pseudònim de l'informant, són fragments literals d'un conjunt d'autobiografies recollides al llarg de la recerca. En la transcripció s'han respectat les formes dialectals de l'oralitat original.

2. Vull subratllar que aquesta anàlisi antropològica del carrer Major a la postguerra ha de ser completada amb les anàlisis provinents d'altres disciplines o que utilitzen altres fonts. En aquest sentit, cal esmentar la recerca geogràfica en curs de Joan VILAGRASA sobre el paper econòmic i comercial del carrer Major.

d'una ciutat tradicional, provinciana, grisa, "boirosa". Un costum que s'associa en aquests relats a la boira com a element definidor de la ciutat. Referent climàtic, però també mental: la boira evoca una situació d'indefensió davant del fred, de precarietat dels habitatges, de migradesa dels consums. Però també recorda la foscor de la vida cívica, la limitació de l'horitzó social, la despolitització latent.³

(ANTONI) *Lleida la recordo una ciutat molt fosca, molt fosca. La meua impressió d'aquella època ere una ciutat molt tancada, molt mediocre, en el sentit que no valora res de lo que tenie. No feie res gran, no feie res lluminós, per dir-ho d'alguna manera. Aixòs no vol dir que la gent jove que s'hi trobae no tingués ganes de trencar tota aquesta història. Ere com un intentar sortir d'algo que t'agobiae, que te tenie com agafat, com enganxat. I ho fessis des del camp que ho fessis, des del camp de la cultura, o des de l'animació, tot ere incomprès.*

(ESPERANÇA) *I en quant a divertiments no sé què dir-te. A part dels balls, era avorridíssim. Lleida era una ciutat morta, eh... Passejar pel carrer Major a l'hivern i per Fernando a l'estiu. I ja està, ja s'havia acabat la distracció a Lleida.*

Certament, "la sènia" representa la continuïtat de la vida de províncies. I, en aquest sentit, es vincula a la Lleida d'abans de la guerra, com subratllen literats i memorialistes.⁴ Però és alhora un indici revelador de la nova situació, caracteritzada per la dominació d'un règim autoritari, per les actituds emergents de despolitització i evasió, per la repressió de les entitats cíviques i polítiques del període republicà, i per un reforçament extrem de les formes de control social.

(MARIA) *Lo del carrer Major abans de la guerra no ere tan exagerat... No era tan massiu com va ser després. Abans la gent nava també a la Banqueta, als Campos, als casinos, a Joven-tut... Després de la guerra anar al carrer Major ere casi obligat. A més, els costums abans no eren tan linials, no hi havia tan control. Jo recordo anar a passeig amb unes amigues i seure amb tota*

naturalitat en un cafè, allà als porxos, a prendre algo. Les noies soles! I no va passar re. Després de la guerra hagués estat impensable.

El canvi es posa de manifest en la reacció dels "botiguers": de ser els capdavanters del moviment cívic que durant el període republicà va donar lloc a institucions com Joventut Republicana, passen a acceptar el nou règim, i alguns a beneficiar-se'n gràcies al mercat negre.

(BENET) *El botiguerisme del carrer Major és nefast. En realitat los botiguers tradicionalment eren d'Esquerra Republicana, però a l'acabar la guerra assumeixen que mane un altre, són fenicis. Molta gent se va fer molt ric com a conseqüència de l'estraperlo... Recordo una època molt grisa. I Lleida grisa.*

(RAMON) *I com que a Lleida se sap tot, perquè és un poble, amb mentalitat botiguera, per supost, lo caliu del botiguer del carrer Major sempre ha sigut una força. Los grans botiguers de la època del carrer Major eren els qui tallaven el bacallà. Inclús decisions de governadors civils de la època, aquesta gent conseguia revoca'ls. Tots estaven molt aliats amb el règim.*

El "botiguerisme" del carrer Major deixa de ser únicament un mitjà de vida, i esdevé una "mentalitat" que resumeix la "grisor" de tot un període.⁵ De fet, les opcions dissidents en el pla polític i cultural s'afirmen, des de la II República, com una alternativa al provincianisme de l'"anar a veure bo". I la discontinuïtat revolucionària i bèl·lica ve marcada per un interval en el qual aquest costum desapareix.

(IMMA) *Anar a passejar al carrer Major, jo no hi he nat mai. Abans la gent passejava molt pel carrer Major fins a les 9. Després de les 9 no hi havia ni una rata i noies molt menys. A mi no m'agradava. Jo hi anava amb le meua germana i les amigues de la meua germana. I quan havia arribat d'aquesta punta a l'altra, pues jo les deixava. Jo tenia la sensació que al carrer Major m'anava a exposar. M'avorria. En elles no els hi deia. Elles anaven a "veure bo", a veure qui t'agradava. I jo no la tenia aquesta preocupació...*

3. Un espai amb funcions similars al carrer Major existia a la majoria de ciutats mitjanes en el període de postguerra. Vegeu, per exemple, la descripció que en fa Carmen MARTIN GAITE: "En todas las ciudades españolas existía una calle principal o una plaza mayor donde a horas fijas tenía lugar la ceremonia, hoy en desuso, del paseo. De una a dos y de nueve a diez, a no ser que estuviera nevando, las amigas se arreglaban para salir a dar una vuelta y recalaban indefectiblemente en aquel lugar de reunión, como si se metieran en el pasillo o en el cuarto de estar de una casa conocida, donde las puertas no daban al dormitorio o al comedor sino a otro tipo de locales más animados: tiendas, cafés y cines. Y se deslizaban pacífica y rutinaria, cogidas del brazo, observando con más o menos descaro el comportamiento de los muchachos conocidos y desconocidos y hablando de ellos por lo bajo. Este encuentro puntual, que acababa volviendo familiares todas las fisonomías, se atenía a un ritual

muy curioso. Por ejemplo, en la Plaza Mayor de Salamanca, las chicas paseaban en el sentido de las manecillas del reloj, mientras que los hombre lo hacían en el sentido contrario..." (*Usos amorosos de la postguerra española*, Barcelona, Anagrama, 1987, pàg. 184).

4. La tradició ciutadana de "la sènia" és evocada en nombroses obres. Vegeu, per exemple, el llibre de J.B. XURIGUERA, *Els destins de la ciutat de Lleida*, Barcelona, Rafael Dalmau, i el d'Antoni BERGÓS, *Memòries*, Lleida, Ajuntament de Lleida, 1990. La tesina de Joan GANAU (*Una geografia de la percepció urbana. La imatge cultural de Lleida Segles XVIII-XX*, tesi de llicenciatura, Estudi General de Lleida, 1988) conté alguns textos sobre la percepció canviant del carrer Major.

5. Vegeu Manuel LLADONOSA, "Actituds cíviques i culturals", *Serra d'Or*, núm. 133, 1970, pàgs. 25-28.

(GLÒRIA) *I abans de la guerra, com que nosaltres érem molt jovenotes, donàvem lo tomb pel carrer Major. I si en podíem donar dos, en donàvem dos. I després hi havia les hores per arribar a casa. Nosaltres arribàvem entre vuit i mitja i nou. A partir d'aquesta és que ja no veies a ningú. Arribàvem fins al cacahuero, que era on hi ha hagut fins ara la farmàcia Clavera. Quan vam ser mes grandetes, nos arribàvem fins al Cantàbric i nos veneien cargolets, percebes en un cucurutxo. I apa! Pel carrer Major xuclant cargolets i a veure si els nois veien les noies i etc., etc... Als 14 anys allò es va trencar i va venir una vida molt diferent. Amb la guerra tot allò del carrer Major se va acabar.*

EL CARRER MAJOR COM A RITU

RICARD— *Allavons lo normal ere coneixe's fent la nòria. La diversió d'una tarde era sortir a passejar pel carrer Major, i fer la nòria. Carrer Major avall, i quan arribaves a Cavallers, tombaves, carrer Major amunt. Quan arribaes a la Paeria, tornaves a tornar. I clar, allí nos trobàem tots.*

CECÍLIA— *I ere: "Mira, aquet t'ha saludat més a gust..."*

RICARD— *I mira: "Lo fulano va amb lo men-gano..."*

CECÍLIA— *I les noies anaven d'una manera que quan giraven, les que anaven al mig s'havien de quedar a la punta, i les que anaven a la punta s'havien de quedar al mig. Per si alguna tenie algun acompanyant, que es pugués apropar, que totes tinguèssim la mateixa... I llavons pel carrer se t'apropaven. T'havien de presentar, aquestes coses, una amiga o un amic...*

RICARD— *Se'n va fer molta de feina al carrer Major! Dit amb català bonic: el carrer Major és un combatge de prometatges.*

En el període de postguerra el passeig no només recupera la centralitat en la vida ciutadana, sinó que es converteix en ritual de la nova hegemònia, en cerimònia de les tradicionals convencions socials ara reforçades. Al poc de cloure's el conflicte, la reconstrucció física del carrer Major, malmès pels bombardeigs, els nou mesos de front i el saqueig simbolitza la recuperació per a la ciutat d'un espai d'interacció comunitària, la refundació de la vida social. La renovada importància del passeig s'accentua per la inexistència d'alternatives de lleure, com les que havien representat els ateneus i entitats cíviqves que havien florit durant els anys 20 i 30, i que el règim franquista havia

prohibit. La memòria oral registra amb escreix aquesta centralitat que la Lleida de postguerra atorga al carrer Major, i disseciona amb detall els complexos components del gran ritm d'integració/diferenciació de la comunitat local.

(PASQUAL) *La diversió en aquell temps, principalment, carrer Major amunt, carrer Major avall. Lleida era poca gent llavors i va durar un temps que mos coneixíem tots. Era continu, com que uns pujaven i els altres baixaven... "Adéu", "Dios", "Escolta, que fa dies que no veig en quell" "I jo en quella tampoc", "És que l'altre dia que van anar a ballar i casi van ballar tota la tarda...", "Mecachis diez, aquells ja s'hauran aparellat!" La parella que començava a festejar una mica, si era l'hivern que mos passejàvem nosaltres pel carrer Major, ells anaven a passejar per la Banqueta, perquè així estaven més sols. Això no estava mal vist. Ara, si passaven lo pont, ojo! Ja era una altra cosa. Les parelles de Lleida surtien totes del carrer Major.*

(AGUSTÍ) *És difícil d'imaginar que s'ajuntés tanta gent en el tram del carrer Cavallers a l'Ajuntament. I nar donant voltes. Però això a una velocitat que no podies caminar. Si naves deu havies de partir-te uns al davant i altres al darrera. I trabuçant. No podies parar. La travessura que fèiem era d'anar poc a poc i nar retenint. De forma que formaves un buit davant teu de 3 metres. I ja s'armava la de San Quintín! Fins i tot venia algun guàrdia urbano amb la porra a veure què passava.*

(DAVID) *A Lleida també hi havia una cosa molt típica, que ara s'ha perdut, que la gent se passejaen pel carrer Major, de punta a punta, uns a la dreta i els altres a l'esquerra, donaen lo tomb i ruum! A la segona sessió del cine, a les set de la tarde, quan hi havia les sortides del cine, als quatre cantons del carrer Major, que hi havia tots los cines, bueno! Riuades de gent! Llavons, carrer Major amunt i carrer Major avall! I l'última mitja hora, fins a quarts de deu o les deu, es passejae.*

(ANNA) *I si passejaves pel carrer Major, que veiem passar un noi, això m'ho diuen totes les de la meva edat, un noi que t'agradava, deies: "Calla, calla, que ara li toca passar, ara ens veurem. A veure si ens dirà algo..." I deien: "Sí, sí, l'hai vist!" N'hi havia una que no volia mai que sabéssim el noi que li agradava. Li dèiem "el desconocido" I ens deie: "Ja ha passat lo desconocido", "I perquè no ens ho dius qui és?" "No, perquè em tibaríeu i se'n donarie compte!" "Pues ho hem de sapiguer, ho hem de sapiguer" I no ho vam sapiguer mai! Encara no ho sabem ara! És dir,*

que aquesta era una d'aquelles il·lusions, que quedaves tan feliç, ere com un amor platònic. Después n'hi venia un altre, perquè s'assemblava amb un artista, amb una persona que tu apreciaves. Hi havia un noi que s'assemblava al Luis Mariano, i quan passava... O un que s'assemblava a l'Alan Ladd, que a totes ens agradava. I dèiem: "Mira, passa l'Alan Ladd" I llavors n'hi havia uns que ja ens ho havíem repartit. Ere un per cada una. I quan passaven, dèiem: "Ara passa l'amanit amb all i ceba" Un era l'amanit, l'altre l'all i l'altre la ceba. I això no ho sabia ningú, saps?

(CECÍLIA) És que ara la gent no sé com se pot prometre i això, perquè no parle. Van a llocs tancats, amb la música, sorolls. En canvi llavors, com passejaves, pues te done al diàleg. És que com se parlava molt, pues coneixies com opinave, i un dia podies dissimular, però al cap de molt parlar, pues sabies com pensava, amb política - bueno amb política, no, perquè no es parlava - però no ho sé, en la manera de veure la vida.

(DANIEL) Recordo una Lleida apagada, en el món dels joves. Gairebé un poble. Les pandilles es trobaen al carrer Major. Ere divertit, perquè cada cop que et creuaves dies: "Adéu!" A lo millor al cap d'un dia havies dit 10 o 12 vegades adéu. Nosaltres n'hi deiem "el Tontodromo", perquè naem donant toms. Però tenie molts valors això. Ere l'ambient general dels joves. Així com avui detectar-lo a Lleida és difícil, doncs en aquest moment ere gairebé un poble. Al poble hi ha una carretera, o una plaça, un lloc on se trobe la gent... Les amistats femenines se donaen poc. Ere només el flirteig pel carrer. Hi ha algun descocat, que comence a sortir amb una noia, però quede senyalat. És com un poble. En el fons si et veuen amb una noia vol dir que festeges. És que el control no te'l feien a casa, te'l feie l'ambient.

Les valoracions emergents dels testimonis són ambivalents. Per una banda, hom subratlla les funcions positives que acompleix el passeig com a espai d'interacció immediata ("aglutinae a la gent", "no calie agenda", "es parlae molt", "hi havie més comunicació"), i fins i tot com una via d'evasió enfront la dominació franquista que s'expressa en la seva vocació totalitària d'acaparar l'espai públic. És, sobretot, l'espai restringit que la societat adulta tolera als joves per a l'inici de la interrelació entre els sexes, les cerimònies del festeig, intercanvi ritualitzat previ o substitutori del que té lloc en altres territoris més "mal vistos" (com ara els balls, les "files del manco" dels cinemes, o espais solitaris com els Camps Elisis o els "pinets" del castell). Per altra banda, els relats incideixen en un seguit de connotacions negati-

ves: el caire "provincià" del passeig, la manca d'alternatives en l'ús del lleure per als joves, les limitacions imposades pel control social. Les relacions que els joves poden establir durant el passeig estan sotmeses a una estricta vigilància per part dels adults, dels iguals, i de tota la ciutat que en el passeig s'autocontempla. El carrer Major accentua simbòlicament les jerarquies entre les edats, entre les classes socials, entre els sexes.

ELS ESPAIS SOCIALS DEL PASSEIG

(ELOI) Me'n recordo que el meu pare em va dir: "Arribaràs a l'estació, agafes un camí que va recte a l'Institut, el carrer Carme, el carrer Major -encara em recordo que m'ho apuntee en un foli-, Alcalde Costa, allí trenques, i arribaràs a l'Institut que t'has d'examinar" La ciutat la vèiem una mica lluny, i la vèiem angoixant, perquè hi passàem los pitjors moments de la nostra vida. Lleida em se feie sempre costa amunt, amb lo bé que m'ho passo ara! Me'n recordo que tenie molt mal record al carrer Major i al carrer Alcalde Costa, perquè encara m'estae pensant: Què em preguntaran? Què hauràs de dir? Qui serà el professor i qui serà el capellà?"

He insistit fins ara en la dimensió simbòlica i ritual del carrer Major en les històries de vida. Però el passeig compleix també durant tot aquest període funcions ben reals en la vida de la ciutat i dels joves. Una de les més importants és l'organització de l'espai i del temps socials. El carrer Major articula, per una banda, la percepció de l'espai urbà. Es l'artèria central de la ciutat, tant en l'horari comercial com en les hores de lleure. La gent dels pobles i dels barris acudeix a comprar, les pageses hi passen abans d'anar a mercat, els firaires i ramblers es reuneixen al Pal·las, els varons adults es troben als cafès tradicionals que en puntegen l'itinerari (el Salvat, el Pal·las, el Rialto, el Casino, el Suís, el Baviera, el Canaletes, el Catalunya...). És l'espai que han de travessar els adolescents que vénen dels pobles amb el tren per examinar-se d'ingrés o de "revàlida" als instituts, i que conserven en la imatge inesborrable del primer contacte amb la ciutat. També és un ritu de pas que legitima l'ingrés a la ciutat dels nouvinguts.

(CONSOL) Passejar pel carrer Major, això sí, era sagrat. Cada dia a les set de la tarde tothom ere al carrer Major. Jo el primer dia que vai arribar a Lleida (1963) ja hi vai anar. I cada dia, encara que estigués malalta, a les set m'aixecava i a donar la volta pel carrer Major. I tornar cap a casa, amb el fred que feie. Allà trobaes tothom,

tothom. És que havies de passar a cops de colze. Clar, allavons quants habitants hi havia a Lleida? seixanta mil? Naes trobant gent, naves ajuntant, al final érem 10 o 12. Ja fèiem moltes reunions al carrer Major. No havies d'enviar mai cap carta ni telefonar! A més tothom es queixava: que a Lleida no hi ha res, que som uns desgraciats...

La percepció d'aquest espai com a eix vertebrador del "mapa mental" de la ciutat és present en la major part d'històries de vida. El trajecte que va del cap del Moro al peu del Romeu configura una via ben delimitada, tot i que pot estendre's fins a la catedral i el carrer Sant Antoni en un extrem, i fins a la porta de Magdalena per l'altre, abastant tot l'eix comercial. L'itinerari ve marcat pels grans edificis públics i eclesials (la plaça de Sant Joan, l'Ajuntament, l'església de Sant Pere, l'IEI) i per altres atractius més "profans" (els porxos, la parada de les castanyeres, de la "Guenya", els cinemes, cafès i boleres). Si els passejants defineixen el "dins", als límits se situen els "amfiteatres" des dels quals es pot contemplar "l'escenari" (les taules dels cafès i del casino, el banc del si-no-fos), i les vies que condueixen als territoris contigus però estranys, com el degradat barri del Canyeret, amb les cases de tolerància, els locals malfamats i l'espectacle de la pobresa. Però la ruta del passeig no es limita a l'eix comercial; té altres espais complementaris: la Banqueta, la rambla de Ferran (animada per les terrasses a l'estiu). El moviment defineix aquests llocs, al ritme lent del passeig, amb intervals casuals o "obligats" (la xerrada amb els amics, la visita al sagrari, el xafardeig, la consumició). Com una enorme sèria de moviment continu i periòdiques aturades.

El carrer Major i la rambla de Ferran són els espais juvenils per excel·lència: el rostre de la multitud és un rostre jove. No es tracta, tanmateix, d'un univers autònom: la mirada adulta és una presència latent. A principis dels 60, quan proliferen els *guateques*, els joves disposen d'una alternativa al carrer Major. Però es tracta més aviat d'espais complementaris: passeig i *guateque* són les expressions en la vida pública i en la vida privada d'unes formes de vida que estan començant a canviar. Per als xicots que organitzen les festes, és obligat d'anar a buscar "balladores" al carrer Major. Els mètodes per "llogar" han canviat: ja no cal seguir el lent cerimonial de la presentació, els pares ja no estan tan a l'aguait, els habillaments han mudat. Però la segregació dels sexes continua existint, i la iniciativa masculina no suscita objeccions.

(JOSEP) ... Venie d'obrir-se el bar París. Però

la moguda ere més a baix abans, ere al carrer Major la moguda. En aquella època anàem a lligar al carrer Major. Donar voltes amunt i avall, radere de les nenes, i ara passe una vegada, i te la miraes: "Hòstia que guapa!" Havies d'aguantar els quatre cardos que portae al cantó. Ere un procés que te les guanyaes a pelo, vull dir, primer te la miraes, no et foteien cas, la segona "Adéu", no et deien re, la tercera ja te deien "Adéu". I cada vegada ere un "Adéu" més com si et coneguessis de tota la vida. I al final: "Escolta, que..." Lo que sigui, i ja estae.

– Sense que hi hagués ningú que presentés?

No, a llavontes no ere necessari això. Nosaltres nàem nosaltres, mos ho guanyàem!. També es podie fer: "Hòstia! Que és ta germana?. Presenta-mos-la!", o "Presenta-mos aquella amiga". També passave, però tu t'ho guanyaves a pèl... Llavons un altre dia, quan volies fer un guateque, una festa: "Nem a buscar noies", "Pues venga, nem a buscar noies" I nàem a buscar noies. "Quantes ties necessitem?", "Deu ties per nosaltres", "Pues n'hem de pujar vint", perquè totes arrossegaiem cardos. I nàem cap allà: "Escolta, que voleu vindre a una festa que fem, un guateque?", "Oh, és que no hu sé perquè tal...", "Doneu una volta i llavons ens hu dieu" I pam, nosaltres continuàem, i ne veiem unes altres: "Bueno, voleu vindre?" "Bueno", "Pues vale, dintre d'un quart d'hora a la parada de l'autobús de l'Indíbil i Mandoni" I venga. I quan les tenfem totes, arribaen allà, i sempre hi havia les rencilles de rigor: "Pues si viene esta yo no voy", "Pues si ve aquesta jo tampoc" Els hi pagàem l'autobús i venga, cap allà dalt, arribaem a dalt, ja els altres estaen preparant les begudetetes...

ELS TEMPS SOCIALS DEL PASSEIG

(JORDI) És que han canviat molt els costums. Tu has viscut el carrer Major? Matí i tarde. A missa d'una i a missa de vuit, que deiem. Jo que feie el Magisteri lliure, a tres quarts d'una me n'anae al carrer Major. Vinie la gent de la Normal, la que surtien de l'Institut. I et trobaes. I amunt i avall. Hi havia gent que els coneixies del carrer Major. I después els trobaes a Barcelona als menjadors universitaris. I potser a Lleida no t'havies saludat mai, i allà "Hola que tal". I a fer la cua junts.

La sacralitat espacial atorgada al carrer Major –marcant unes fronteres que el separen dels llocs ordinaris de la vida quotidiana, laboral o domèstica– ve reforçada per una sacralitat temporal: les hores del passeig són tan religioses com

anar a missa (d'una i de vuit). A més de l'espai urbà, el carrer Major estructura, també, el temps quotidià dels joves: de l'agenda al calendari.

(DANIEL) *Les pandilles es trobaen al carrer Major, no calia quedar. Així com ara vas amb l'agenda... Pues mira, al sortir del col·legi, naves allí, i al cap d'una estona trobaes algú del teu grup, i anaves fent rocle, i amunt i avall. A l'hivern al carrer Major i a l'estiu a Ferran, amb tauletes.*

(AURORA) *El diumenge després de dinar, a les quatre, sobretot si ere estiu, te trobaes totes les minyones pel carrer Major que surtien de les cases. I ere lo típic.*

(EULÀLIA) *A les deu a Fernando no hi quedae ningú. A la nit sortíem molt poc: a la Missa del Gall, a la festeta de Cap d'Any. De surtir amb colles ere només quan nàem a postular, el dia del Dòmund, i per sant Tomàs d'Aquino i per Corpus, a fer les catifes.*

(ANNA) *Pues mira, a l'hivern passejar pel carrer Major, i a l'estiu per Fernando. Donaves voltes, amunt i avall. A mitja volta, entraves a fer la visiteta. I au, així naves passejant. Inclús llavors no t'assentaves a cap puesto ni prenies res, fins després, que ja t'assentaves, o entraves en algun bar, més que res a la Jijonenca era el puesto de reunió. I a l'estiu a Fernando. Però allí sí que ja t'assentaves més a les tauletes. I claro, les que vivien més lluny havien de plegar més aviat. I claro, com que jo vivia al centro les altres em deien: "Qué suerte tienes, que te puedes quedar más, yo me he de marchar antes". I llavors arribàvem a casa, i la mare ens deia: "Deveu tancar les portes del carrer Major, vosaltres, perquè sou les últimes en arribar!"*

El temps quotidià s'organitza per les hores "sagrades" del passeig, amb la frontera de l'hora no menys "sagrada" de tornar a casa, abans que els serenos tanquin les portes del carrer. Passeig, disciplina horària i serenos configuren els paradigmes d'una societat "en ordre". Per altra banda, el temps cíclic del calendari s'actualitza i es publicita en la litúrgia periòdica de la festa (religiosa, acadèmica, militar, franquista, opositora: sempre té per escenari el carrer Major); i en la successió estacional de l'itinerari del passeig (del carrer Major durant l'hivern a la rambla de Ferran durant l'estiu). El canvi estacional representat pel trasllat del carrer Major a la rambla el puntegen les festes locals, al maig Sant Anastasi i al setembre Sant Miquel. Cada any, mentre duren les "firetes", la "roda" s'eixampla, i el recorregut es fa més llarg.

(JOSEP) *Al carrer Major la roda ere de la plaça Espanya, fins al Principal, o a l'Ajuntament,*

i fins a la catedral. Naes donant voltes. O a les fires, també anàem a les fires, quan les feien ere molt divertit, és fantàstic anar a lligar a les fires, com que hi ha aquell color, aquell soroll, i portes més speed, l'adrenalina va diferent allí, és una altra cosa. Allavons la volta que feies no ere simplement de carrer Major, ere del carrer Major fins a les fires... Les que recordo bé és a l'avinguda del Segre, del govern civil cap avall, i les del Simago cap avall.

El temps del passeig organitza, finalment, el cicle de la vida. La fi de la infantesa ve marcada per l'ingrés en la comunitat que passeja. La consolidació del festeig acostuma a comportar-ne l'allunyament. La joventut és, per tant, el període durant el qual "la nòria" esdevé norma cultural.

(MAGDA) *T'anaves fent gran i canviava una mica la cosa. Però només canviava en què deixaves de jugar al carrer i anaves a passeig. La única distracció de la gent era fer una volteta pel carrer Major...*

(ANTONI) *Per nosaltres el carrer Cavallers ere un límit, el carrer Major no significae res per als nens. Després, quan teníem tretze o quatorze, fins als disset o divuit, ere el lloc on podíem veure altra gent. Jo, per exemple, quan tenie quinze o setze anys cada dia a la una, surtia i me trobae amb amics que no tenien res que veure amb els del barri. I nàvem a passejar, i només passejàvem. Però naves mirant un grup, a l'altre grup i a les set fins a les nou igual. Quan teníem algun duro, a l'estiu sobretot, quan ja érem més grans, nàvem a Fernando i et sentaves en una tauleta a predre un refresc. Però en aquestes primeres èpoques no entraes als bars, només anaes a passejar.*

-Qui hi anae al carrer Major, més aviat la gent jove?

JORDI- *Sí, los estudiants. Fins que la gent se casaen, o començaen a festejar. Al carrer Major no es podie festejar.*

EL CARRER MAJOR COM A ESCENARI DE L'ORDRE

RAMON- *El certificado oficial del noviazgo yo creo que era cogerte de la mano por la calle Mayor. Para hacerlo público que ya festejabas y que tenías permiso...*

JESUS- *Y que querías casarte. Y la vigilancia! Hostia tú.*

El passeig no és únicament, tanmanteix, el nexa d'inofensius rituals de lleure o de festeig. Té una dimensió política cabdal, tot i que no sempre

evident. D'entrada, els poders vigents prenen aviat el carrer Major com escenari per a manifestar la seva hegemonia cultural i política: les parades militars, les processons religioses, les visites de Franco (el recorregut de la catedral a l'Ajuntament), les desfilades del Frente de Juventudes i la Sección Femenina, la presència de les forces d'ordre públic, etc.

(PASQUAL) *Después de la guerra es va suprimir tot. Cap a l'any 43 o així es van començar a organitzar balls particulars. Se feien grupets com a penyes i se feia ball a casa d'algú o a alguna torre. Però estava prohibit de reunir-se, ni tan sols al carrer, i si la policia volia, te la podia fotre. Si et veien que feies un grup de set o vuit persones que parlaves, podien venir i dir: "Por favor, circulen!". Això moltes vegades, però moltes vegades.*

Però l'expressió de l'ordre i del control social no es limita a l'esfera de la vida pública, sinó que s'estén a àrees de la vida quotidiana, de les maneres de vestir als usos amorosos.

(LLUÍS) *Quan van sortir les faldilles-pantalon va ser un escàndol, era com les dones que fumaven. Més que repressió, era que cridaven l'atenció i a llavors la gent, abans que els montessin un número al carrer Major, se n'estaven. Al carrer Major se podien conèixer un noi i una noia. Mirant-se... o potser estaves tip de veure una noia i un bon dia se t'acudia que estava molt bé. L'actuació del mateix jovent era discreta. Perquè a poc que un se passés, se'ls cridava de seguida l'atenció. Jo recordo ja de més gran, quan festejava, els que ara són los sogres naven dos o tres passes enrere. I una vegada li vaig posar la mà aquí a l'espatlla i van vindre i em van cridar l'atenció. Tot havia de ser de molt amagat.*

(BLAI) *Aquí hi havia un fals puritanisme. Hi havia noies, una concretament, que nae molt extremada, vestie molt pintada, ere alta, molt maja, molt llamativa. I naven dos amigues. I els nois no s'atrevien a anar amb elles. I eren bones noies, però amb una li agradae presumir. I un altre amic i jo vam dir: Per què no hi anem? Hi vam anar, ens vam presentar, vam fer amistat. Vam surtir varies vegades, vam anar a la Boîte i tal. I quan passàem pel carrer Major, que ere el lloc de cita llavors, al casino, que hi havia gent així gran, ere gent de casa bona, escolta, s'empegaen els nasos allí a les finestres, i els ulls se sortien del cap!. En canvi a aquestes noies, sense ser descocades ni molt menys, les criticaven.*

El "fals puritanisme" permet criticar, des dels sofàs del Casino, des dels ventiladors dels cafè, o

des del banc del si-no-fos, els nous comportaments i habillaments que els joves i les joves comencen a atrevir-se a exhibir. El carrer Major esdevé un mirall on es publiciten les modes, on es reflecteixen els canvis en les sensibilitats col·lectives. Al principi, les colles que passegen observen una estricta separació dels sexes, franquejada només en certs moments ritualitzats d'interacció. Al cap del temps les colles es faran mixtes i fileres de nois i noies desfilaran barrejats. Durant els anys 40 i 50 els nuvis van separats ("Els nòvies no es notae que ho eren"). Més endavant s'atreveixen a donar-se la mà i potser a anar del bracet. No és fins gairebé els 70 que arriben a agafar-se per l'espatlla sense complexos. La consideració d'allò que és ben vist evoluciona. També evolucionen les modes. Durant la dècada dels 60, els pantalons femenins, les faldilles-tubo, les minifaldilles, les barbes, les cabelleres, els texans, etc., tindran en aquest espai la seva passarel·la de presentació privilegiada. Pocs mesos abans del maig del 68 un periodista local observa:

"Dénse ustedes una vuelta por la Calle Mayor a últimas horas de la tarde. Observen. Verán ustedes las notas más dispares de vestuario en una curiosa y simpática amalgama de trajes y vestidos bien sean masculinos como femeninos. Nos encontraremos junto a una minifalda con un traje-pantalón llevado por jovencitas de dieciocho años. Al lado de una chaqueta a lo Lord Byron, nos encontraremos con una capa llevada por joven con abundante bigote, acaso barba, y pelo crecido sin llegar a las melenas que abundaron tiempo atrás (...). ¿Esta forma de vivir, vestir o comportarse, es un accesorio en la existencia de esta juventud, o bien ocupa un lugar predominante, acaso privilegiado, en el fondo de su ser, en la conducta de su obrar?" (J.A. ROSELL PUJOL, *Diario de Lérida*, 3-1-1968).

El carrer Major, doncs, pot ser analitzat com un escenari per a la representació de l'ordre social. La seva funció simbòlica expressa l'autoimatge d'una ciutat sense conflictivitat reconeguda, defineix les pautes de conducta socialment permeses, reforça les formes de control social, subratlla allò que la ciutat encara té de poble. És, en aquest sentit, el signe d'identitat d'una època caracteritzada pel conformisme i el consens.

EL CARRER MAJOR COM A ESCENARI DE LA SUBVERSIÓ

(JORDI) *Va haver un any que van fer una cavalcada, per la tarde, pel carrer Major i el pont vell. Unes carrosses increïbles. Parodiaen els*

catedràtics, les carabasses... Hi havia una carrossa que hi havia com unes reixes, i un tio que feia de botxí i anava tallant los caps dels estudiants. I un tribunal que semblava als catedràtics. Va ser bastant sonat, però em sembla que només se va fer un any.

També és al carrer Major on es donen els primers signes públics d'inconformisme i dissidència. És el cas paradigmàtic del "carnaval del pi" de 1961. L'episodi té el seu inici durant la diada de Sant Tomàs del 1958. Amb el suport de les autoritats acadèmiques i d'alguns "instructors" del Frente de Juventudes, una colla d'estudiants de l'Institut i Magisteri organitzen una desfilada de carrosses per tota la ciutat que té un èxit inesperat. Les fotografies de l'acte, que he pogut localitzar,⁶ són ben eloqüents: al carrer Major s'hi congreguen centenars de persones deleroses de presenciar una insòlita processó de carrosses, molt nombroses i espectaculars per a l'època. Però hi ha fets que preocupen les autoritats: el contingut satíric d'algunes d'aquestes carrosses, el caràcter festiu i espontani de la festa (una mena de carnaval encobert, protagonitzat pels mateixos joves), que es clou amb un sorollós ball, perniciosos costum que es vol extirpar de la vida d'estudiant. Quan, al cap d'uns anys, els estudiants volen tornar a celebrar el seu patró a la manera de l'èxit precedent, vénen ordres "des de dalt" que els ho impedeixen.

(RAMON) *L'acte principal era que fèiem una mena de desfile de carrosses, i acabava en ball. Cada col·legi feia una carrossa: l'Institut, l'Escola de Maestria, l'Escola Pericial de Comerç, los Maristes, l'Escola de Magisteri... Passava pel centre comercial de Lleida d'aquella època, pel carrer Major. Com que la festivitat aquesta los estudiants vam acabar fent balls i això lo bisbe del Pino no ho volia, va prohibir molts actes de una festa determinada de Santo Tomàs. Un any nos vam organitzar i vam fer un ataüt i hi vam ficar una frase lapidària: "Aquí yacen los restos de la festividad de Santo Tomás de Aquino", i la vam tirar al riu. Això se va fer molt corrents. Va haver alguna carretera pel carrer Major, perquè nos vam enterar que la policia no ho deixava fer però ho vam poguer fer. Va passar molts anys que no es va fer i... ja no se va fer mai cap cavalcada de carrosses.*

6. Les fotografies es conserven a l'Arxiu Històric Provincial. Vegeu-ne una mostra en l'apèndix X de la meua tesi doctoral, op. cit., vol. III. Una anàlisi més detallada del "carnaval del pi" a C. FEIXA, "Ballar sota el franquisme", a *El Ball i el cant en els moviments socials*, Barcelona, Centre d'Estudis sobre els Moviments Socials, en premsa.

(MÀRIUS) *Lo primer escape és precisament el 58... que s'organitze un Sant Tomàs intercol·legial, que pràcticament tot lo dia se converteix en una festa. Fins aquell moment se celebra Sant Tomàs però no d'aquesta manera multitudinària. Suposo que ho devien inspirar aquells de la OJE i los professors de la FEN i d'Educació Física, però se'ls hi disparà una mi-queteta. Els tios lo que volien fer, pues al dematí quatre carreres, a la tarde un partit de bàsquet. I algú devia dir: pues nos disfressem i fotem un passacalles per Lleida. Això els mateixos estudiants. I llavors se va organitzar un passacalles, amb un recorregut per tota la ciutat. Gent pels carrers disfressada de coses estranyes... Anàvem nois i noies junts. Sí, sí, disfressats nois i noies junts! I va acabar en un partit de bàsquet als Campos, no sé si després un ball... I clar, com que hi havien les paies, pues se devien entendre que era un escàndol... Estaen prohibits carnivals i clar, de repent vere gent disfressada pel carrer, hòstia! Enlluernave... I a partir d'aquí, clar, suposo que el bisbe diu: "¡Que esto no se repita más!". I llavors l'any següent o al cap de dos anys, és quan ve l'enterrament de l'Aurelio del Pino. Suposo que d'alguna forma es pensa repetir la història del 58, i l'Aurelio, escamat pel que va passar al 58, no la deixa fer... i llavors va ser quan van fotre lo de l'ataüt. Va fer una solemne per Lleida i el van tirar al riu i tot... I va ser el primer any que es va fer algo contra l'autoritat. Aquesta va ser la primera manifestació allò una mica, diguem-ne, contra l'autoritat de fet i de dret que hi havia a Lleida.*

– Així és com una mena de manifestació...

Si, això mateix. Una mena de manifestació. Un índex de manifestació, claríssim. Jo penso que en el fons era una actitud divertida. En tot cas, si van sortir connotacions d'aquest tipus va ser per culpa d'ells. És dir, ells n'hi van vere quan realment no hi eren. Era una típica festa d'estudiants. Perquè l'estudiant en aquella època, primer, tot eren ensenyances mitges aquí Lleida, d'entrada; i segona, que encara no havia arribat aquí els temes d'Astúries, del 55, i el tema dels tramvies de Barcelona no estava encara considerat això aquí.

No serà fins a final dels 60, i sobretot a principi dels 70, quan el carrer Major esdevindrà també l'escenari de la protesta més explícitament política, l'itinerari de les primeres manifestacions obreres, nacionalistes i estudiantines.

(VÍCTOR) *Recordo la única vegada que jo hai vist aquí a Lleida un disturbio callejero a base de bé, potser sí que ere el 68. Sé que es van llançar*

los estudiants al carrer, i la policia armada, que eren el grisos, van baixar amb les porres a la plaça de Sant Joan, i allí es van armar unes corredisses terribles. Ere a les 8 de la tarde al carrer Major i el carrer Sant Antoni. Que van durar 2 o 3 dies, les corredisses aquestes... Que hasta als bars entraen i miraen així si hi havia algun tipo raro...

L'informant es refereix, probablement, a la vaga de l'autopista de 1973 (situar la protesta cinc anys abans té la funció retòrica de datar el record en una referència mítica fundacional). Per influència d'aquest mite, el 68 i la contracultura, el carrer Major esdevé també el teatre dels *happenings* contestataris. Per a una nova generació de joves universitaris, la contestació del ritual del passeig, la subversió de les seves normes serà un mecanisme d'inversió simbòlica utilitzat per universitaris que expressen opcions dissidents des del punt de vista polític i cultural.

(GERARD) *Gent de fora de Lleida, de comarques, desembarquen a Lleida. Vénen sense cap mena de prejudicis i es foten a fer coses, d'una manera desvergonyida. Quan un es fot a repartir pasquins, no té el prejudici de dir: "No, és que si vas pel carrer Major te veuran!" No coneix ni els rituals ni els comportaments, ni sap què passe al carrer Major, actue d'una manera molt espontània. I aquesta va ser la nostra entrada. Pràcticament mos havíem fet uniforme, i anàem amb unes bosses de sac que hi havie aquet símbol, i passajàem pel carrer Major. Es volie crear una mena de comportament, un símbol identificador de grup, de clan. Una vegada es passejae amb una dalla i una gralla dissecada, que es veie que érem la Gralla i la Dalla (un col·lectiu poètic), i nàem de la Sala Gosé a on vivíem, per tot lo carrer Major, expressament, per fer ostentació de tot això...*

CONCLUSIÓ: EL CARRER MAJOR COM A METÀFORA DE LA LLEIDA FRANQUISTA

Al capdavant, el passeig pel carrer Major pot considerar-se una metàfora de la Lleida de postguerra: la imatge condensada, a nivell microsòcial, d'un règim polític que va marcar els temps i els espais de la vida local. Tots els testimonis coincideixen en subratllar el seu caràcter simbòlic com a paradigma de les biografies, les cultures i les estructures d'aquell període. Els relats consideren el passeig com l'índex privilegiat que permet copsar els paràmetres fonamentals que intervenen en la vida dels joves dels anys 40, 50 i primera

meitat dels 60: les formes de diversió vigents, la naturalesa de la relació entre els sexes, la separació entre les classes, l'educació autoritària, el control estatal, la dimensió local de la sociabilitat, el provincianisme, la transmissió dels rumors, els patrons d'habillament i consum, la política com a pecat. Una imatge que, en el mètode retòric de l'oralitat, val més que mil paraules (o, millor dit, mil paraules que es condensen en una suggestiva imatge, centre de l'imaginari col·lectiu de tota una generació). La memòria oral reconstrueix el passat com el llenguatge cinematogràfic, acoblant seqüències successives d'un únic i gran relat: el record –i el fantasma– de la Lleida franquista.

La mateixa "circularitat" de la nòria és una imatge fecunda del funcionament del règim franquista: anar rodant per tal que res no canviï, en unitat popular orgànica (si més no, de destí en l'universal), però internament jerarquitzada (en classes, gèneres, edats, militàncies), en un règim cultural volgudament autàrquic, impermeable –o tardanament permeable– als corrents de la modernitat, fruit de l'enganyosa seguretat que produeix la manca de llibertat, la mateixa llibertat vigilada que els joves poden fruit al carrer Major (altrament, cal creuar les fronteres de l'espai permès: acudir als espais malfamats, a l'exili, a la clandestinitat). Un paradigma, al capdavant, que es manté amb escasses modificacions fins a mitjan dels 60.

Al temps que els canvis socials i econòmics induïts per una dècada de *desarrollismo* erosionen lentament l'hegemonia del règim en la vida pública, també aquests canvis es tradueixen en una transformació dels costums. La seva màxima expressió a nivell local serà la decadència del passeig com a ritu d'integració i com a símbol social. En l'univers vital dels joves, el carrer Major serà substituït per nous espais, com ara els *pubs* i les discoteques. De fet, molts testimonis identifiquen el passeig amb una època prèvia a l'emergència de la societat de consum, caracteritzada per la migrada capacitat adquisitiva dels joves.

MARIONA— *Jo recordo que mai de la vida se'm va ocórrer entrar en un bar. No s'hi anae. No se t'atinae.*

JORDI— *Jo diria que no hi havie quartos.*

MARIONA— *Bé n'hi havie per altres coses... No hi havie diners, però tampoc hi havie costum. Ara quan surts te'n vas amb un bar. En aquella època te'n naes al carrer Major.*

Quan hi comenci a haver diners, quan els costums canviïn, el carrer Major perdrà la cen-

trahit que havia jugat en la vida dels joves durant tota la postguerra. Hi contribuirà també l'aparició de nous espais de lleure adreçats als joves,⁷ el despoblament del centre històric amb el trasllat de la burgesia a la "zona alta", l'aparició de les rondes residencials i el creixement de les perifèries urbanes. Però això no succeirà ben bé fins a la dècada dels 70. El carrer Major seguirà sent el centre comercial neuràlgic de la ciutat, però romandrà buit les hores de lleure. I la rambla passarà a ser un empori de bancs i oficines, però

els joves l'abandonaran reemplaçant-la per la zona de vins i per la plaça Ricard Vinyes a l'hora de seure a l'estiu a les terrasses. La "moguda" —en paraules d'en Josep— canviarà de naturalesa i es traslladarà de lloc. No hi ha gairebé cap informant nascut abans dels anys 50 que no esmenti el ritual del passeig en el seu relat. En canvi, són molt pocs els testimonis nascuts més tard d'aquest període que hi al·ludeixen. Altres centres d'interès hauran copsat la seva atenció.⁸

7. És significatiu que la major part dels locals de lleure per als joves de postguerra (cafès, balls, casinos, cinemes) es concentrin a l'entorn de l'eix comercial. A partir de mitjan dels 60 comencen a desaparèixer bon nombre d'aquests locals, i simultàniament en sorgeixen de nous en altres zones de la ciutat: l'eixample de Ricard Vinyes, el barri antic, la perifèria urbana (vegeu, en aquest sentit, els mapes dels locals de lleure en cada dècada, reproduïts a l'apèndix IX de la meua tesi doctoral, op. cit., vol. III).

8. Vegeu Joan AMEZAGA, "Joventut i temps lliure", DD.AA., *Els joves a la Lleida dels 80*, Ajuntament de Lleida, 1986; Carles FEIXA, "Pijos, pwwres y punks. Hacia una antropología de la juventud urbana", a *De Juventud*, Instituto de la Juventud, Ministerio de Asuntos Sociales, núm. 34, 1989, pàgs. 68-79.